

Heemkunde

wat is dat
eigenlijk?

Daar vraag je me wat

Heemkunde heeft met alle kanten van het leven te maken: met ons verleden, met ons heden en met de toekomst. Een mens vindt in zijn omgeving, het heem, zijn eigen identiteit terug. Niet alleen stukjes van de wereld van zijn voorouders maar ook dingen die nog betekenis kunnen hebben voor zijn kinderen.

Toch is dat maar een half antwoord

Heemkunde is méér dan de band tussen verleden, heden en toekomst. Heemkunde heeft alles met mensen te maken, heemkunde is sociaal.

Het heem verbindt ons met anderen in onze woonplaats. Het is een feest, onze inzichten en kunde te delen met anderen. Het is plezierig om te genieten van de kennis die anderen opgedaan hebben.

De schatbewaarder

Als die karikatuur al ooit bestaan heeft, dan is de eenzelvige heemkundige van vroeger vrijwel uitgestorven. Dat was een norse en vooral oude man die in zijn eentje in de boeken zat. Een roofdier dat altijd maar verzamelde, zijn verzameling verstopte en zijn kennis angstvallig voor zichzelf hield.

Vlijtige vrijwilligers

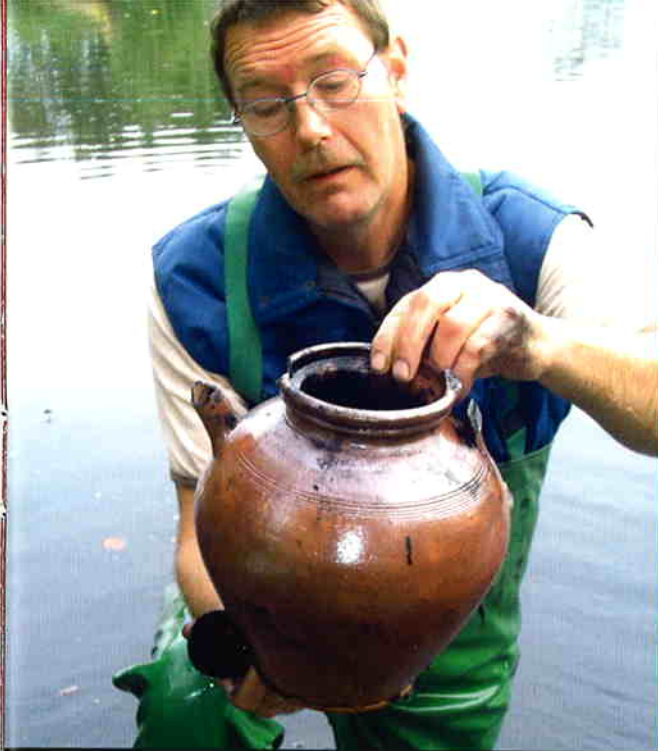
Ook vrouwen en jongeren houden zich tegenwoordig bezig met heemkunde. Heemkundigen zijn schatgravers die samenwerken, die aanstekelijk enthousiast zijn en die met schitterende oogjes ieder-

een op sleeptouw nemen. Maar voor de zekerheid slaan ze wel eerst alle gegevens op in de computer. Waarvoor diende een 'doorzagertje'? Wie heeft er nog een 'scapulier'?

Moet je nou weer eens zien: een bijl uit de prehistorie, een boek uit de middeleeuwen, namen uit de Tachtigjarige Oorlog, verhalen over de bevrijding, een foto van opa's winkel, een oud kerkpad tussen de akkers.

Kijk in dit boekje wat ze vinden, hoeveel ze vinden, waar ze zoeken en vooral hoe ze het verder vertellen.

3

Archeologie

Een van de meest spraakmakende onderdelen van heemkunde is archeologie. Uit elke periode van ons verleden, van prehistorie tot Tweede Wereldoorlog, kunnen we in Brabant brokstukken en voorwerpen terugvinden. Nu eens gaat het om een munt of kruik, dan weer om een kasteel of bunker.

Op plaatsen waar het vroeger al het best wonen was, daar wonen wij nog steeds. Dat betekent dat we bij nieuwbouw en bestemmingsplannen altijd eerst goed in de grond willen kijken. Heemkundekringen weten hoe de situatie vroeger was en hun lokale kennis en inbreng kunnen van vitaal belang zijn voor het vereiste onderzoek.

Stamboomonderzoek (genealogie)

De meeste heemkundigen beginnen met het uitzoeken van hun eigen familie. Met stamboomonderzoek dus, ofwel genealogie.

Heemkunde heeft te maken met je identiteit, met je wortels en je eigen plaats in de geschiedenis en samenleving

Maar al gauw willen we wat meer weten dan namen en datums van doop, trouwen en sterven. Testamenten en schepenaktes vertellen ons hoe arm of rijk onze bloedverwanten waren, wat hun beroep was, waar ze woonden en waarom juist daar.

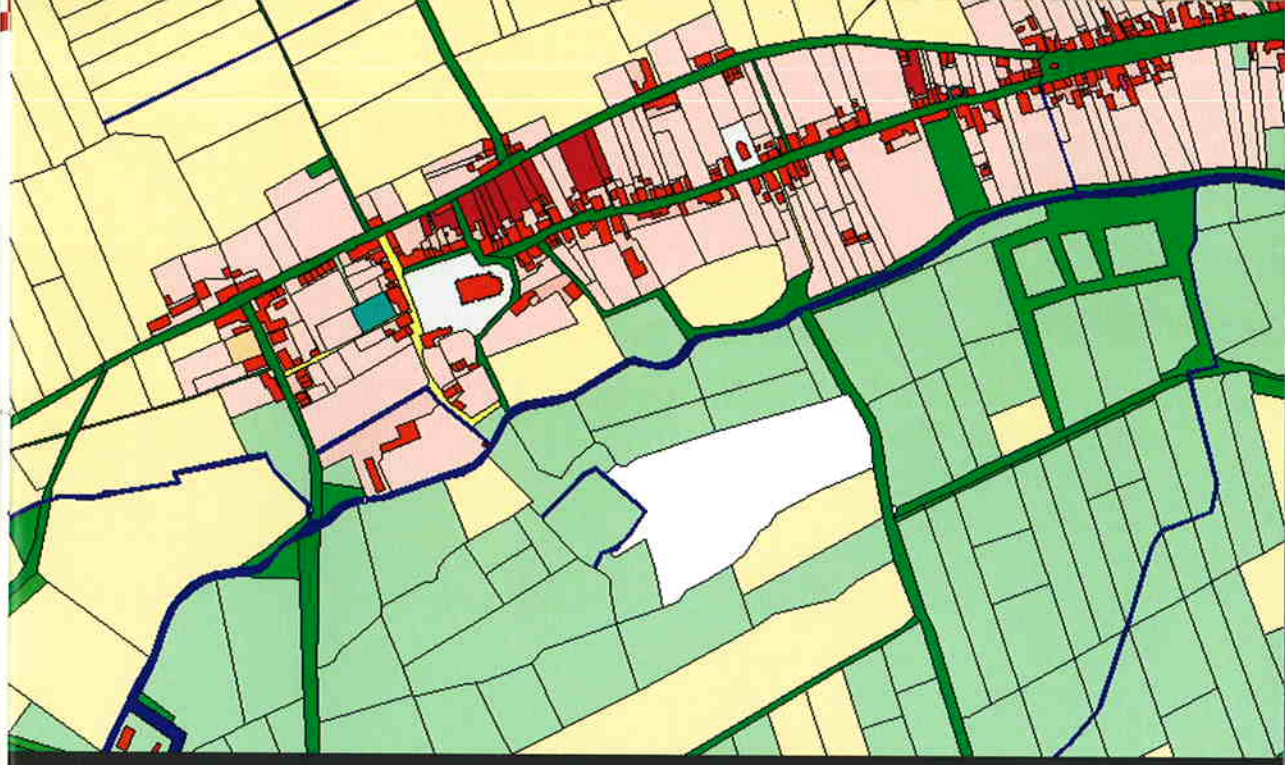
5 Hoe zag hun leven eruit, wat maakten ze mee? Om daarop antwoord te krijgen moeten we de archieven induiken en ons verdiepen in bestaande literatuur.

Archiefonderzoek

Is archiefonderzoek saai? Beslist niet. Wie er aan begint, gaat op ontdekkingsreis. En er zijn heel wat archieven vrij toegankelijk, óók bij de heemkundekringen. Het materiaal is zeer divers. Bidprentjes spreken en jokken voor zichzelf. In schepenakten en notarisboeken ontdekken we het reilen en zeilen van onze verre voorouders. Hoe woonden ze, wat deden ze voor de kost? In boedelinventarissen staat hun huisraad vermeld, zodat we al een beetje een idee krijgen hoe hun dagelijks leven eruit zag. Dat geeft herkenning en vergelijking met ons eigen bestaan. En is er eens een moeilijk leesbare tekst, dan kan er altijd wel iemand helpen.

7

Kadasteronderzoek

Een andere invalshoek is kadasteronderzoek. Vanaf 1830 zijn eigenaren, waarde en gebruik van elk stukje grond in Nederland jaarlijks vastgelegd. Zo is te zien waar en wanneer ergens een huis gebouwd werd of een stukje hei ontgonnen.

In het nationale project 'Wat was waar' heeft de provincie Noord-Brabant een achterstand in te lopen. Van het eerste kadaster (1832) zijn grondgebruik en eigenaars voor de helft gedigitaliseerd. Maar voor lang niet de helft van alle gemeenten is de kaart digitaal ingetekend. Heemkundekringen die wel zover zijn, hebben een ideale kapstok waaraan ze

al hun onderzoeken kunnen ophangen, of het nu gaat om genealogie, lokale geschiedenis of monumenten.

Huizenonderzoek

Huizenonderzoek is weer een andere manier om meer te weten te komen over onszelf en ons verleden. Er bestaan meer oude kaarten dan je denkt. Vaak zijn ze ook ouder dan verwacht. Dezelfde schepaktes en kadastrergegevens die we gebruiken om oude verwanten en hun grondbezit op te sporen, laten ons de koop en verkoop van huizen zien. Aan de hand van oude lijsten zijn de opeenvolgende eigenaren van een pand te traceren. Dat niet alleen, want ook als er sprake was van brand en herbouw is dat vastgelegd. Natuurlijk zijn de betreffende documenten niet altijd simpel te lezen. Maar archiefmedewerkers bieden graag de helpende hand.

2

Heemkunde, een aantrekkelijke besmetting

Jan Heemkunde noemen ze hem in zijn Loon op Zand. Geen wonder. Want er zijn weinig mensen die zo aanstekelijk over de geschiedenis van hun geboortedorp kunnen vertellen als Jan Vera (1941). Is het vreemd dat zijn zoon historicus is en een kleinzoon pas nog een spreekbeurt heeft gehouden over Toetanchamon?

Wat hemzelf betreft begon het allemaal toen hij op z'n dertigste lid werd van het gilde St. Ambrosius. 'Ik wilde meer te weten komen over de geschiedenis van het gilde', vertelt hij. 'In die tijd werkte ik in de verstandelijke gehandicaptenzorg en had veel onregelmatige diensten. Dus ik

kon vaak overdag met mijn brommerke op pad om allerlei archieven te bezoeken.' Vera werd jarenlang bestuurlijk actief in één van de twee heemkundekringen die de gemeente Loon op Zand rijk is. 'Maar na mijn pensioen ben ik uit het bestuur gestapt om meer tijd te krijgen voor museumbezoek, wandelen, maar vooral voor onderzoek en het schrijven van artikelen.' Zo schreef hij ondermeer over 'de Loonse jongens in Indië', over Mariategels en andere 'muurdevotionalia' waarmee mensen vroeger hun huis beschermden en over Van Lier, de laatste schoenfabriek van Loon op Zand. 'En nu

zijn we begonnen met een kolossaal onderzoek over de leerlooierijen binnen het dorp Loon op Zand.'

Ook Joop Dijsselbloem-Visser (1933) is intensief bezig met heemkunde. De onderwijzeres in ruste verdiept zich al sinds 1975 in de geschiedenis van haar woonplaats Son en Breugel. Twintig jaar lang hielp zij mee om de rechterlijke archieven (die lopen van 1555 tot 1811) toegankelijk te maken voor nader onderzoek. 'Dat houdt in dat je de acten leest en er een samenvatting van maakt met alle eigennamen die erin voorkomen.' Al met al een tijdrovende klus. 'Ik heb de uren nooit geteld.' Wat drijft haar? Ik wil graag weten hoe is het geworden zoals het nu is. 'Als kind vroeg ik al aan mijn moeder wat ze vroeger voor spelletjes deden.' Samen met andere leden van heemkundekring

Son en Breugel werkt ze momenteel aan een grootschalig kadasterproject. 'We hebben de kadasterkaart van 1832 met de tekeningen ingevoerd in de computer om de geschiedenis van alle percelen en woningen naar onze tijd toe door te trekken. Het leuke is dat je er van alles aan kunt hangen, oude foto's, kaarten, veranderingen, historische gebeurtenissen en stambomen.'

Over genealogie gesproken. Wie denkt dat dat vooral iets is voor gepensioneerden moet maar eens met Kees Grootswagers (1963) uit Kaatsheuvel praten. De 45-jarige belastingambtenaar stortte zich al op z'n veertiende in de geschiedenis van zijn familie. En hij is er nog altijd niet op uit gekeken. 'Ik ben terug kunnen gaan tot Jan Janse Grootswagers uit 1450', vertelt hij. 'Die was boer en woon-

de ook al in Kaatsheuvel. Tot begin 19e eeuw waren mijn voorvaderen allemaal boeren, daarna zie je ze in de schoenen-
nijverheid, eerst nog als thuiswerkers, later in de fabriek.’ Grootswagers is sinds 2007 voorzitter van heemkundekring De Ketsheuvel. “We hebben zo’n vijftig leden, waarvan er dertig actief bezig zijn met allerlei soorten onderzoek.” En enthousiast laat hij de dvd zien die ze onlangs samen met een lokale erfgoedstichting gemaakt hebben met daarop een ‘reis door de historie van de gemeente Loon op Zand’. ‘De eerste oplage van duizend is al uitverkocht, we moeten er bij laten branden.’

‘De belangstelling voor heemkunde neemt toe’, weet het bestuur van Brabants Heem. ‘Elk jaar komen er bij de kringen duizend nieuwe leden bij.’ Natuurlijk

zijn die niet allemaal zo bevlogen als Kees Grootswagers, Joop Dijsselbloem en Jan Vera. De laatste vertelt nog dat hij binnenkort met zijn zoon en kleinzoon naar Egypte gaat. ‘Simon is pas tien maar heeft al een spreekbeurt gehouden over Toetanchamon.’ Hij wil maar zeggen dat de fascinatie voor het verleden gewoon doorgaat. ‘Van grootvader op vader op zoon. Het is een besmetting.’ Maar dan wel een heel aantrekkelijke.

Natuur- en landschapsbeheer

Het Brabantse landschap is door mensenhanden ontstaan en vertelt een verhaal. In onze tijd willen we cultuurhistorische elementen in natuurgebieden sparen, natuurmonumenten afbakenen en oude beekdalen reconstrueren. Dat is niet alleen ecologisch (houtwallen) en economisch (toerisme) belangrijk. Want natuur en landschap vormen ook een prentenboek dat van het verleden verhaalt. Bolle akkers mogen weiland geworden zijn, ze blijven herkenbaar getuigen van de potstal van vroeger.

Brabantse heemkundekringen werken samen met IVN en reconstructiecommis-

sies zodat het in onze provincie bij alle ontplooiing goed en gezond wonen blijft. Bij prettig leven hoort dat de karakteristiek van het landschap zowel naar ons verleden als naar onze toekomst wijst.

Dialecten

De taal van een dorp of stad in Noord-Brabant maakt onlosmakelijk deel uit van de woonomgeving en haar geschiedenis. Dialect is niet alleen iets van 'vruuger', nog steeds speelt de heemtaal een belangrijke rol.

Dialect kan men op verschillende manieren gebruiken, van lied tot literatuur. Heemkundigen zijn er meestal beschrijvend mee bezig. Die beschrijving kan betrekking hebben op de klanken of de bouw van een dialect, maar meestal gaat het over de woordenschat. Het einddoel is een dialectwoordenboek. De juiste spelling staat daarbij vaak ter discussie.

13

Maar er zijn ook werkgroepen die

verhalen in het dialect publiceren of op band of dvd zetten. Een mooie manier om de geschiedenis vast te leggen.

Naamkunde

Naamkunde is de studie van de betekenis, de oorsprong en de verspreiding van namen. Bijna altijd gaat het om namen van personen of van plaatsen (veldnamen of toponiemen).

In de heemkunde is het vooral de toponymie die veel aandacht krijgt. Niet alleen de naam van een stad, dorp, wijk of gehucht is een toponiem, maar ook de naam van een akkercomplex, een bos, een polder of een moeras. De namen van straten (hodoniemen) en water (hydroniemen) kunnen ook erg verrassend zijn. Toponiemen zijn vaak erg oud. Soms blijkt een naam samen te hangen met het type landschap, soms met de naam van de toenmalige eigenaar.

Gim de
Gemonde

Van bedreigde naar beschermde monumenten

Niet alle oude gebouwen zijn het bewaren waard. Maar sommige vertellen een bijzonder verhaal en hebben een waarde die zwaarder weegt dan economisch gewin. Kerken en kastelen hebben de meeste kans op behoud.

Stichting Brabants Heem laat de heemkundeverenigingen deskundigheid opdoen in cursussen over monumentenzorg. Die kennis blijft op peil door het netwerk van de stichting die over een eigen Boerderijcommissie beschikt. Haar

15

palende boerderijen heeft het tij al doen keren.

Kringen zetten zich verder in voor het behoud van markante huizen, bakovens of zelf een simpele houtwal. Behalve beschermde stads- of dorpsgezichten kunnen ook muurschilderingen binnenshuis of oude gevelreclame monumentale waarde hebben.

Volkscultuur

16

Feesten en gebruiken in de lokale geschiedenis vatten we samen onder het kopje volkscultuur. Folklore heeft een wat oubollige klank gekregen; volkscultuur leert ons wat men vroeger belangrijk vond en waarom. Van kermis en jaarmarkt tot straatfeesten, van gildegebeuren tot jubilea, bijna overal is de zinging veranderd of opnieuw uitgevonden. Maar soms zijn elementen hetzelfde gebleven. Zo houden we geen volksgerichten meer, maar schenken nog wel bier als het hoogste punt van een nieuw gebouw bereikt is.

Verhalen, liederen en gebruiken verdwijnen vaak in de loop der jaren, maar soms blijven ze klinken, aangepast aan onze eigen tijd.

Dienstbare kringen

Heemkundekringen helpen de gemeente bij vragen van derden over de lokale historie. Deskundige vrijwilligers zitten in de plaatselijke monumentencommissie en straatnamencommissie. Nieuwe wetgeving over ruimtelijke ordening maakt heemkundige vrijwilligers onmisbaar en onbetaalbaar als hulp bij opgravingen, als adviseurs bij monumentenzorg en als deskundigen bij herinrichting.

Voor de gemeenschap verzorgen de kringen naast tentoonstellingen en lezingen ook lessen in het onderwijs. Leerlingen die een historisch werkstuk moeten maken kunnen bij hen terecht. Soms hebben de kringen een museum, bijna

allemaal zetten ze educatieve wandelingen en fietstochten uit. Ze scholen stadsgidsen én ze nemen inwoners en toeristen mee op ontdekkingsreis door dorp of stad.

Heemkundekringen

18

Bijna alle heemkundekringen in Noord-Brabant zijn aangesloten bij de stichting Brabants Heem. Dat zijn er 114 met ruim 29.000 leden (2009).

Door de gemeentelijke herindelingen werken er soms meer heemkundige verenigingen binnen één gemeente. Niet erg, want aandacht voor ons erfgoed heeft diepgang nodig. Bovendien: vrijwilligerswerk gedijt lokaal het best.

Elke heemkundekring heeft wel projectgroepjes waarin mensen zich bezig houden met dialecten, monumentenzorg, archeologie, foto's en krantenknipsels, en met stambomen of tentoonstellingen.

De meeste kringen hebben een eigen home plus een eigen tijdschrift of jaarboek.

In de gemeentegids vindt u het adres van de heemkamer, de historische vereniging of stichting van uw woonomgeving. Een makkelijke manier is ook te kijken in de website van Brabants Heem: www.brabantsheem.nl

Rondje Nederland (bestemming Brabant)

Ik kijk eens naar de mensen,
doe een rondje Nederland
Hollanders, die zijn toch vaak
'een bietje arrogant'.

Een Zeeuw worstelt levenslang
met golven en de zee
en een Limburger die zegt wel ja
maar bedoelt dan eigenlijk nee.

Een Grunninger is stug,
een Drent, die poot wel aan,
een Flevolander zonder kleur
en een Fries niet te verstaan.

In Gelderland en Overijssel
wonen echt 'veul boeren'
en Utrechters die kunnen
als de beste ouwehoeren.

Zo lijkt elke Nederlander
iets typisch mee te krijgen
behalve dan de Brabanders
'die zijn gewoon hun eige'.

© *Wouter van Aaken*

Brabants Heem

van vrijwilligers, voor vrijwilligers

Voor 117 zelfstandige heemkundige kringen, waaronder drie uit België, is de stichting Brabants Heem de makelaar. De stichting bestaat uit vrijwilligers die door het organiseren van cursussen en studiedagen meehelpen om de deskundigheid van de kringleden te bevorderen. Ook ondersteunen zij de kringen via netwerken, zorgen voor onderlinge contacten, stimuleren nieuwe initiatieven, bemiddelen tussen overheid en heemkundekringen, en adviseren en verwijzen naar professionele erfgoedorganisaties.

Kortom, Brabants Heem ondersteunt heemkundekringen op alle terreinen waar het nodig is: van vrijwilligers, voor vrijwilligers.

Uitgave

Brabants Heem in samenwerking met
Barlandus boekproducties

Illustraties

Joep Eijkens, Co Mei, hkk Onsenoort,
hkk Amalia van Solms, hkk Kleine
Meijerij en hkk Vier Hertganghen

Ontwerp

Aldus projecten, 's-Hertogenbosch

Drukwerk

Drukkerij Gianotten B.V., Tilburg

© 2009 Brabants Heem
www.brabantsheem.nl

BARLANDUS {boekproducties